

УДК 787.1(477.52)"19"

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.05.1184>

НАРОДНЕ СКРИПКОВЕ МУЗИКУВАННЯ НА НЕДРИГАЙЛІВЩИНІ (СЕРЕДИНА — ДРУГА ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ)

Вікторія ГАВРИЛЕНКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5892-3129>

аспірантка, Сумський державний університет,
начальник відділу нематеріальної культурної спадщини,
Сумський обласний науково-методичний центр
культури і мистецтв,
вул. Петропавлівська, 49, 40000, м. Суми, Україна,
e-mail: viktoriangogh@gmail.com

Локальні осередки народного скрипкового музичування на Сумщині досі не досліджені та не висвітлені у наукових публікаціях, що актуалізує наше дослідження. Метою статті є окреслення особливостей традиційного скрипкового музичування у селищі Недригайлів та прилеглий території у середині — другій половині XX століття. Для досягнення мети застосовано метод польових досліджень. Ареалом дослідження обрано територію Недригайлівщини (до 2021 року окремих адміністративний район, нині — Роменський район Сумської області). Необхідні для статті дані були зібрані шляхом інтерв'ювання скрипалів та інших музикантів, а також старожилів селища Недригайлів, сіл Вільшана, Сакуниха, Засуля, Білоярське. На етапі опрацювання експедиційних матеріалів застосовано методи аналізу та узагальнення. Наукова новизна. До наукового обігу введені польові матеріали з локального осередку побутування скрипкової традиції на Сумщині.

Висновки. Специфіка місцевого скрипкового виконавства передбачала використання типових технічних прийомів гри, а традиційний репертуар музик-скрипалів складався переважно з українських танців та незначної кількості напльових. Спосіб переймання скрипкової традиції молодшими скрипачами полягав у самостійному опануванні гри шляхом зосередженого багаторазового прослуховування гри старших скрипалів.

Ключові слова: скрипкове музичування, весілля, «грище», «веснянка», музики, скрипаль, Недригайлів.

Viktoriya HAVRYLENKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5892-3129>

PhD student of Sumy State University,

Head of the Department of Intangible Cultural Heritage

Sumy Regional Scientific and Methodological Center
of Culture and Arts

49, Petropavlivska St., 40000, Sumy, Ukraine,

e-mail: viktoriangogh@gmail.com

FOLK VIOLIN MUSIC PERFORMANCE IN NEDRYHAYLIV REGION (IN THE MIDDLE — SECOND HALF OF XX-th CENTURY)

The purpose of the article. Local centers of folk violin music in the Sumy region have not been studied and covered in scientific publications yet. The purpose of the article is the outlining of the features of traditional violin music in Nedryhayliv and the surrounding area in the middle — second half of the twentieth century. *Methodology.* The research area includes the territory of Nedryhaylivshchyna (until 2021 it was a separate administrative district, now it's a part of the Romensky district of the Sumy region). The methodology of the research is based on the method of field research (the data for the research were collected by interviewing violinists and other musicians, as well as old-timers of the villages of Nedryhayliv, Vilshana, Sakunykha, Zasulya, and Biloyarske). Methods of analysis and generalization were applied at the stage of processing expedition materials. *Scientific novelty.* Results of expeditions to the local center of violin tradition in the Sumy region have been introduced into scientific circulation.

Conclusions. In the middle — second half of the twentieth century in the Nedryhayliv region the violin was used both in the traditional trinity combination (two violins and a tambourine) and in combination with other instruments such as tambourine («bubon»), flute («sopilka»), harmonica («harmoshka»), balalaika which existed simultaneously in the research area. It was found that in the middle of the twentieth century, violin musicians took part in the holidays of the family-ritual cycle (baptism, wedding) and in special local forms of youth leisure («gryshche», «vesnyanka»). The specifics of local violin performance involve the use of typical techniques of the game. The traditional repertoire of violinists consisted mainly of Ukrainian dances and a small number of adopted dances. The way of mastering violin tradition by younger violinists was to master the game on their own by concentrating on frequent listening to the game of older violinists.

Keywords: violin music performance, wedding, «gryshche», «vesnyanka», musicians, violinist, Nedryhayliv.

Вступ. Скрипкове музикування є невід'ємною частиною автентичної української культури. Етнографи минувшини, які досліджували Лівобережжя, приділяли увагу особливостям побутування скрипкового виконавства Східного Полісся, Полтавщини і Слобожанщини, зокрема у контексті традиційного весілля та дозвілля українців. Так, деякі деталі скрипкового музикування згадуються у працях І. Калиновського, Н. Арандаренка, М. Сумцова, П. Гнідича, П. Литвинової-Бартош. Однак докладні свідчення щодо локальної специфіки скрипкового музикування в окремих місцевостях відсутні. Останні польові дослідження дають змогу окреслити особливості традиційного скрипкового музикування у середині — другій половині ХХ століття, висвітлити роль музик-скрипалів у святкуваннях та дозвіллі мешканців Недригайлівщини та простежити тяглість традиції. Це і є метою статті.

Для досягнення мети застосовано метод польових досліджень. Ареалом дослідження обрано територію Недригайлівщини (до 2021 року окремих адміністративний район, нині — Роменський район Сумської області). Необхідні для статті дані були зібрані шляхом інтерв'ювання скрипалів та інших музикантів, а також старожилів селища Недригайлів, сіл Вільшана, Сакуниха, Засуля, Білоярське. На етапі опрацювання експедиційних матеріалів застосовано методи аналізу та узагальнення.

Основна частина. В описах Харківського намісництва (до якого належав і Недригайлів) кінця ХVІІІ століття відзначено обов'язкову участь скрипалів у весіллях і дозвіллі мешканців: «Главная забава вообще всех родов жителей украинских состоитъ въ игралищныхъ орудяхъ. Самой скудной человекъ без скрипидъ свадьбы не играетъ» [1, с. 37]. Участь музик у інших святкуваннях, зокрема на Трійцю, описують як обхід вулиць групами чоловіків і жінок з музиками у складі двох скрипок і цимбалів. Під час цього «Пляшуть и не пропустятъ ни одного шинка, каковых на каждой улице по несколько, чтоб не зайтить и не выпить горячаго вина, но маленькою чаркою. [...] а выпивши почти в каждом шинке пропляшут либо польской, либо малороссийской танец» [1, с. 69]. Є згадки про святкування Трійці із музиками й танцями у селі Білоярське на Недригайлівщині. За словами місцевого мешканця, ще у 1950-х роках на Зелену неділю у лісі ставили гойдалку, біля

якої збиралося багато людей. Тут влаштовували гуляння й танцювали¹.

Вже з першої половини ХІХ століття висвітлюється участь музик-скрипалів не лише у весіллях, а й у вечорницях та досвітках. Так, Н. Арандаренко зазначає щодо дозвілля мешканців Полтавської губернії, що традиційно в осінньо-зимовий період молодь збирається на вечорниці, і, окрім типових занять (шитво, прядіння, жарти), «иногда приглашаются музыканты и бывает пляска» [2, с. 240]. Таке музичне дозвілля зберігалося і на Недригайлівщині під назвою «грище» аж до середини ХХ століття. У традиційному весіллі на Полтавщині Н. Арандаренко відзначає таку особливість, що стосується супроводу молодят після вінчання: «Из церкви молодые в таком же порядке в сопровождении музыкантов идут к родителям новобрачной. Музыканты в это время играют марш» [2, с. 246]. Весільні гості танцюють і після святкового обіду. А на другий день музики супроводжують молодих і весільний поїзд із церкви, куди ходять, щоб священик покритв «чесну» молоду хусткою [2, с. 247]. Музики також супроводжують «перезов» — відвідини молодими родичів, хрещених батьків: якщо молода була «чесна», свахи й бояри відвідують її рідню з музикою, танцями й піснями, причому грають і співають пісню «Журавель» («Та внадився журавель, журавель до бабиних конопель, конопель») [2, с. 248—249]. Якщо ж молода виявилася «нечесною», то співають пісні без музики, якими ганьблять молоду.

Вагомі подробиці щодо плати музикам за гру на весіллі наводить М. Сумцов. Так, наприкінці ХІХ століття на Слобожанщині вони отримували 17 карбованців (у той час як за вінчання попові й півчим платили 15, а на м'ясо й сало для гуляння весілля витрачали 20 карбованців) [3, с. 96]. Відомим є і звичай віддавати музикам «підошву» від короваю. У селі Вільшана на Недригайлівщині сільські музики пригадують, що у середині — третій чверті ХХ століття фіксованої плати не було: «Зараз платять, а тоді не платили. Не було у людей грошей», «Платили там, скільки хазяїн дасть, треба було приймать»².

¹ Інформацію зап. В. Гавриленко від мешканця с. Білоярське Роменського району (колишній Недригайлівський) від Волошина Андрія Яковича 1936 р. н.

² Інформацію зап. В. Гавриленко у с. Вільшана Недригайлівського району (зараз укрупнений Роменський)

Іл. 1. Невідомий скрипаль з родиною, Недригайлівщина, рік фото невідомий. Фотозбірка автора

Іл. 2. Весільні музики с. Сакуниха (на передньому плані Павло Нечипуренко), друга половина 1960-х років. Родинний архів Ганни Волошиної

Іл. 3. Проводи в армію, с. Сакуниха. Справа сидить скрипаль Павло Нечипуренко. Родинний архів Ганни Волошиної

Іл. 4. Ланку гуляють. Скрипаль з с. Пушкарщина Яків Волошин та бубніст Микола Пилипенко, орієнтовно 1950-ті. Родинний архів Лідії Капленко

Донька скрипаля Якова Волошина з села Пушкарщина також стверджує: «Це зараз беруть гроші. А тоді, позвали — вони довольні, шо там побули два дні. Ну по свайбах два дні всігда грали»³. У селі Сакуниха платили, за домовленістю, 5—10 карбованців («рублів»), а якщо музики грали для своїх роди-

чів, то їм просто могли виставити могорич⁴. Щодо плати за гру на *гриці*, що побутувало у цей же час, недригайлівський скрипаль Анатолій Вербицький розповідає: «Та там така й плата була, складалися, копійки... Жонаті грали музиканти. Так дівчата наймали»⁵.

Сумської області від Шевченко Якова Миколайовича 1942 р. н. та Шевченка Василя Гнатовича 1940 р. н.

³ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Капленко Лідії Яківни 1948 р. н. (нар. в селі Пушкарщина Недригайлівського району).

⁴ Інформацію зап. В. Гавриленко в с. Сакуниха Недригайлівського району (нині укрупнений Роменський) Сумської області від Бабак Євдокії Павлівни 1926 р. н.

⁵ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

Слід зазначити, що у середині — другій половині ХХ століття на Недригайлівщині існували музичні гурти з різним інструментальним складом:

- скрипка (дві скрипки) й бубон, до яких іноді додавалася сопілка (гурти старшого покоління: недригайлівські весільні музики кінця 1940-х, 1950-х років, Андрій Веретільник (на прізвисько Лень), Хома Олійник («старий Хома»), Іван Карпович, Балась, Анатолій Вербицький у молоді роки й ін.; Олександр Скрипченко із села Сакуниха) (іл. 1—5);

- дві скрипки, сопілка (на постійній основі) та бубон (гурт братів-скрипалів Якова та Григорія Волошиних);

- скрипка, гармошка та бубон (троїсті музики Андрій Бузов, Василь Коваль, Микола Веретільник) (іл. 6);

- три скрипки, сопілка й бубон (музики з села Сакуниха: брати Грицько й Петро Сердюки, Павло Нечипуренко, Павло Жуків сопілкар і бубоніст дід Овдій);

- чотири скрипки, баян, бубон і сопілка (за однією зі згадок, якомсь на весіллі у селі Засулля грали семеро музикантів, згадка стосується останньої чверті ХХ століття);

- дві скрипки, гармошка, сопілка, бубон (гурти, в яких пізніше грав недригайлівський скрипаль Анатолій Вербицький; брати Волошині; гурт музик із села Білоярське, орієнтовно 1970-і рр.) (іл. 7, 8);

- дві «балабайки», скрипка, сопілка та бубон (гурт села Фартушне).

Два останні склади більш характерні для ансамблів, що збиралися при будинках культури та грали традиційні танці для слухачів на різноманітних заходах. Загалом, можна говорити про комбінування інструментальних складів у залежності від обставин.

Особливості музичування на весіллях. У селі Сакуниха іноді музики брали участь уже у кликанні гостей на весілля. Кликали рідню із дальніх і ближніх сіл та хуторів, зазвичай, у п'ятницю й суботу. Для цього запрягали коней, обряджали дугу, чіпляли дзвіночки. Родичі, до яких приїжджала наречена кликати на весілля, обов'язково мусили її «пошанувати» — пригостити. Тим часом музики грали надворі, а люди, які зійшлися подивитися на молоду, танцювали. На неділю кожен із молодят запрошував свою «музику». Коли молодого виряджали по молоду, музики грали, а потім їхали разом з ним до

Іл. 5. Скрипаль із с. Сакуниха Скрипченко Олександр Лазарович, 1989 р. Родинний архів Ігоря Скрипченка

Іл. 6. «Троїсті» Микола Веретільник, Андрій Бузов, Василь Коваль під час гри, селище Недригайлів, 5 червня 2019 р. Фото автора

батьків нареченої і вже там дві «музики» сходилися («Іде молодий до молодої із музикою. Музика у молодої. Дві музики як зійдуться, як торохнуть, так і волос на голові піднімається»)⁶.

За словами Вільшанських музик Якова Шевченка та Василя Шевченка (гармоніст та бубоніст, які свого

⁶ Інформацію зап. В. Гавриленко в с. Сакуниха Недригайлівського району (нині укрупнений Роменський) Сумської області від Бабак Євдокії Павлівни 1926 р. н.

Іл. 7. Весілля у м. Ромни. Музики з села Пушкарщина брати Яків та Григорій Волошині, близько 1967 року. Родинний архів Лідії Капленко

Іл. 8. Троїсті музики, гурт сільського будинку культури села Білороське, 1979 рік, збірка Недригайлівського краєзнавчого музею

часу грали зі скрипалем на хуторі Фартушному), їхнім завданням на весіллі було грати до танцю те, що попросять гості, або ж на свій розсуд. Також вони мали супроводжувати певні моменти весільного дійства. Наприклад, грати будь-який танець, коли «скринники» вивозили посаг нареченої з двору: «Наша задача — вивести «скринників» за поріг»⁷. Скрипаль Андрій Бузов (іл. 9) з хутора Цибуленки під Недригайлом відзначав, що у цей момент грав відповідну мелодію весільної пісні «Ой, ти скриня, ти дубовая»⁸.

⁷ Інформацію зап. В. Гавриленко у с. Вільшана Недригайлівського району (зараз укрупнений Роменський) Сумської області від Шевченка Якова Миколайовича 1942 р. н. та Шевченка Василя Гнатовича 1940 р. н.

⁸ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів від Бузова Андрія Івановича 1936 р. н. (проживав на хуторі Цибуленки цього ж району).

У понеділок, коли ці ж самі «скриняни» несли молодій снідання, музики також запрошувалися. Цього дня, коли частували «снідальників», старша дружка повинна була вийти в коридор, де їй наливали чарку. Дружка випивала, розбивала чарку (або тарілку) і танцювала по уламках під гру музик. Вважають, що ця дія виконується на щастя молодій⁹.

Недригайлівські музики Микола Веретільник та Василь Коваль (бубніст та гармоніст, які грали разом зі скрипалем Андрієм Бузовим) про грання на весіллі говорять: «Найнявсь, що продався». Адже музикою заповнювали проміжки між етапами весільного дійства. Наприклад, грали, поки гості очікували приїзду молодих. Зазвичай, музиканти сідали до столу ненадовго і грали до танцю між частуванням гостей¹⁰.

У Сакунісі для весільних музик заздалегідь надворі ставили ослони, а гості танцювали ніби у колі. Недригайлівський скрипаль Анатолій Вербицький (іл. 10) відзначає, що на весіллі музики грали надворі навіть взимку. Причому на танцюючих приходили дивитися із інших вулиць та навіть сіл «усі, хто любив подивитися на свайбу і послухати музики»¹¹. Узимку на подвір'ї розчищали сніг спеціально для танців. Якщо ж цього не встигали зробити, то сніг розбивався під ногами танцюючих («як танцюють, сніг розлетиться, земля стане») ¹². Якщо музик на неділю кликали грати у батьків молодії, то приходили вони близько опівдня і грали доти, поки приїде молодий. Тоді родичі, сусіди та інші запрошені на весілля заходили в дім, а сторонні люди розходилися. Після весільного обіду знову виходили танцювати. Іноді музики грали в хаті, особливо — коли надворі споночіє. Весільні гості, зазвичай, просили батька й матір затанцювати, причому батьки самі обирали танець. Загалом музики гра-

⁹ Інформацію зап. В. Гавриленко у с. Вільшана Недригайлівського району від Щічки Катерини Дмитрівни 1950 р. н., Шевченка Якова Миколайовича 1942 р. н.

¹⁰ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Веретільника Миколи Миколайовича 1947 р. н. та Ковалю Василя Григоровича 1943 р. н.

¹¹ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

¹² Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

ли до танцю приблизно до опівночі, поки не розійдуться всі гості.

З точки зору народного скрипаля, грати вдома у нареченої («молодої») було краще, ніж у нареченого («молодого»): «Як грати у молодої, там трошки краще. Там ото пограєм, іще видно, сідають за столи і пригласають же і музикантів. От, це як у молодої. А як у молодого, так молодий поїде по молоді: нема та й нема. А ми надворі граєм та й граєм, граєм та граєм»¹³. Коли молодий вже забирав молоді з батьківської хати і виводив надвір, де чекали запряжені коні, музики грали «Нареченьку», що, імовірно, витіснила якийсь давній місцевий весільний марш.

У понеділок недригайлівські музиканти, як і вільшанські, запрошувалися разом зі «свайбанами» (родичами та гостями) нести молодій снідати. А також музики супроводжували весільних гостей і родичів, коли вони «вивозили на сміття» батьків молодят (влітку на візку, а взимку — на санчатах). Молодята мусили викупувувати батьків. А якщо ж батьків відвозили до крамниці, то вони самі відкуповувалися, аби їх відвезли додому. Такі веселощі запрошені музиканти обов'язково супроводжували грою¹⁴.

Гра музик на дозвіллі молоді: грище і веснянка. Окрім весілля, музик запрошували на іменини, хрес-тини, проводи в армію. Особливим способом дозвілля молоді на Недригайлівщині було *грище* (форма множини — грища або грищя). Цей спосіб дозвілля згадується у середині ХІХ століття, як частина побуту українців (переважно Полтавської губернії): «Осення и зимня встречи у молодежи происходят на вечерницах, досветках и грище» [4, с. 31]. Етнографи цього часу відзначають, що парубки на вечорницях були присутні завжди, а на досвітках — лише зрідка. Як показують польові матеріали, у середині ХХ століття на Недригайлівщині побутували досвітки, що включали спільну ночівлю молоді.

Типовими розвагами на вечорницях і досвітках середини ХІХ століття були співи пісень, розповіді казок і танці: «А если случится, что лихачь какой при-

Іл. 9. Скрипаль Андрій Бузов (1936—2020 рр.) з хутора Цибуленьки під Недригайловом, 5 червня 2019 р. Фото автора

Іл. 10. Скрипаль Анатолій Вербицький 1934 р. н., селище Недригайлів, 24 липня 2020 року. Фото автора

несет балалайку или скрипку и хватит *горлицу, метелицу*, конечно работа иной раз летит на лавку, а резвья пары и попляшут немного» [4, с. 33]. На відміну від вечорниць і досвіток, грище не було періодичним зібранням: «Грище собраніе импровизированное, очень похожее на пикник. Точно также избирается

¹³ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

¹⁴ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

дом, нанимається музика и припасається угощеніє. На грище идут уже собственно веселиться, потому что делается это во время праздников» [4, с. 32].

У середині ХХ століття у Недригайлові досвітки відбувалися традиційно так: дівчата просилися у хату, де жило літнє подружжя або самотня жінка. Таку хату підшукували на своїй вулиці. «То мати ця ж, що ходили на досвітки, полізе з дітьми на піч, на печі там сидить, і сплять на пічі, а вони гуляють, поки схочуть. Вишивать ходили туди ж на досвітки, вишивали, при лампі»¹⁵. Якщо на досвітках у звичайні дні дівчата працювали: вишивали, шили тощо, то на свята «сходились гулять». «Били грища» у тій самій хаті, що була домовлена для досвіток, і тривали вони упродовж різдвяних свят — від Різдва до Водохрещі. Музикантів наймали дівчата і надавали перевагу саме скрипковій музиці до танцю («Оце ж тіки шоб на скрипкі грали»)¹⁶.

Грища́ були призначені для молоді (як неодружених пар, так і самотніх хлопців та дівчат), але одружені люди також могли приходити слухати гру та дивитися на танцюючих. Щоправда їхнє перебування на танцях обмежувалося. Керівництво грищем покладалося на одного з парубків (який і «б'є грище»): «Він нежонатий, той хлопець. Він називався, так би сказати, старший. Ну, як оце буде проісходить оце собитіє, як воно називається «грище», так він старший був. Ну, куди, шо до чого»¹⁷. Увечері збиралися всі охочі (сусіди, подружжя, хлопці з інших вулиць), а близько одинадцятої години «старший» парубок оголошував: «Посторонні, можете виходить із хати, бо музиканти будуть вечерять»¹⁸. Це означало, що одруженим та стороннім час іти і після цього залишалася лише неодружена молодь. Музики дійсно вечеряли і потім грали до ранку. У селі Сакуни-

ха також побутувало грище, яке влаштовували двічі на зиму: на самому початку досвіток («У Пилипівку, мабуть, як уже дівчата на досвітки приходять, так ото тоді грище 'дграють. І починають дівчата прясти ходить») і на різдвяні святки¹⁹.

Практика традиційного грища почала згасати до кінця 1950-х років. Подекуди руйнувався його зміст як форми дозвілля для знайомства та спілкування молоді. Так, у другій половині ХХ століття, коли колгоспниці «гуляли ланку», тобто святкували закінчення сільськогосподарських робіт, також запрошували музик і влаштовували танці: «У селі було п'ять ланок, оце по шіснадцять жінок чи по скільки. І вони ото гуляли. Одна ланка сьогодні гуляє обжинки, на другу суботу — друга, бо гармоністи ходять, бубністи, грають»²⁰. Від молодшої респондентки (1948 р. н.) ми зафіксували для таких танців назву «грище», однак інший респондент (старшого віку, 1936 р. н.) відзначив, що такі танці правильніше, все ж, називати обжинками, адже грище за своєю суттю є дозвіллям неодруженої молоді.

Після закінчення осінньо-зимового періоду і припинення досвіток молодь збиралася на вулицях. Такі вуличні гуляння у Недригайлові мали назву «веснянка», оскільки розпочиналися навесні у квітні, коли розтане сніг. Молодь збиралася на кожній вулиці щовечора, і обов'язково — у суботу, неділю та у свята: «Так само, як і на досвітках, тіки уже надворі, на вулиці вже»²¹. Сюди також запрошувалися музики. Такі вуличні зібрання тривали аж до появи першого снігу, причому назва «веснянка» зберігалася на весь період. Це пояснюють так: «Вони гуляли оце на «веснянці», пока не впаде сніг. Ну воно ж назвалось «веснянка», весна ж починалась, і так і продовжалося, пока не впаде сніг»²². Іноді (а особливо у неділю) збиралися не на своїй вулиці, а в центрі

¹⁵ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Вербицької Олександри Гнатівни 1937 р. н.

¹⁶ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н. та у с. Засуля від уродженки Недригайлова Псарьової Ганни Корніївни, 1941 р. н.

¹⁷ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

¹⁸ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

¹⁹ Інформацію зап. В. Гавриленко в с. Сакуниха Недригайлівського району (нині укрупнений Роменський) Сумської області від Бабак Євдокії Павлівни 1926 р. н.

²⁰ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Капленко Лідії Яківни 1948 р. н. (нар. в селі Пушкарщина Недригайлівського району).

²¹ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

²² Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

селища під накриттям («під грибок») і танцювали там. За словами мешканки села Засулля під Недригайлом, у 1950-х роках на таких танцях могли грати музику у складі скрипки, бубна й балалайки²³.

Специфіка скрипкової гри й танцю на Недригайлівщині. Згідно із зауваженням середини ХІХ століття, танці українців були досить одноманітними за хореографією: «Пляска Малороссов не отличается разнообразием: у мужчин казачок и присядки в разных видах; у женщин мерное притаптывание ногами. Общیه же танцы: горлица, метелица, для которых есть особые напевы» [4, с. 44]. Через століття недригайлівський скрипаль Анатолій Вербицький говорить так: «Ото, як граєш, а вони хай, як хочуть танцюють. Як їм наравиться, хай так і танцюють. Тоді старинні оті, тоді били «Трапака» дуже. Отако ногами, ногами. Зараз можеш ти любу грати, а вони узялись і польку танцюють і всьо. Хай танцюють, як їм наравиться»²⁴. Звідси бачимо, що дотримання окремої хореографії кожного танцю вже не було принциповим. Оскільки до «Польки», «Краков'яка», «Гайдука» таки вдалося зафіксувати різне поєднання елементів танцю, варто думати, що й інші танці виконувалися по-різному. Однак, навіть якщо це і так, давня особлива хореографія до кожного танцю нині повною мірою не збереглася. За свідченням Анатолія Вербицького, ряд танців танцюються однаково: «Оце «Молодичка», гопаки, «Василя», «Комарицької», «Чоботи-чоботи» — це в один манер»²⁵. Зазвичай, молодь танцювала парами. Оскільки хата, де відбувалися танці, була невелика за площею, танцювала одна пара, а інші стояли навколо й чекали своєї черги. Однак, гуртом могли танцювати такі танці як «Полька», «Яблучко».

За спогадами респондентів та згідно з грою місцевих музикантів, на Недригайлівщині ще в середині — другій половині ХХ століття побутували такі танці, як «Гопак», «Тропак» («Козачок»), «Гайдук», «Орлиця», «Обруч», «Тетяна», «Павлик», «Чоботи», «Дівчина» («Ой, дівчина, яка ти хароша»),

²³ Інформацію зап. В. Гавриленко у селі Засулля під Недригайлом від Євтух Марії Титівни 1936 р. н.

²⁴ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

²⁵ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

«Дівчина Хомина», «Яків», «Молодичка», «Гречаники», «Василь» (варіант «Гречаників»), «Бариня», «Бариня по-хоружівськи»²⁶, «Краков'як», «Полька», «Нареченька», «Страданія», «Яблучко», «Восадулі», «Комаринська», «Карпет».

Вагомою практичною особливістю гри була відсутність фіксованої тривалості й швидкості виконуваних танців. Розуміння міри залежало, насамперед, від досвіду музик:

«— Смотри які (танцюють. — В. Г.). А є такі, що давай і давай!

— Баче — махнула, — бросай!

— А то кричать «давай ще!»

— Ми ж бачим тоже: молодші — довше, старі — (менше танцюють. — В. Г.)».²⁷

Темп виконання танцю також залежав від того, «яка партія» танцюристів була. Тобто музику реагували на можливості танцюючих і коригували швидкість і тривалість танцю. Водночас існував об'єктивний ідеал певного танцю. Так, Анатолій Вербицький «Василя» характеризує як «задьорливий», швидкий танець.

У традиційному скрипковому музикуванні, в основі якого лежало виконання танцю на двох інструментах, функція першої скрипки на Недригайлівщині має назву «первити» (грати «на перву»), а другої — «вторити», «хторити» (грати «на хтору»). Збереглися такі назви скрипкових струн від вищої до нижчої: «перва», «друга», «підбасок» і «бас»²⁸. Анатолій Вербицький підкреслює, що скрипка обов'язково повинна мати «душу» — спеціальну паличку, встановлену всередині між деками. Сам скрипаль підв'язує до «душі» мотузочки, якими за потреби підрівнює її. Особливе розуміння консонантного інтервалу квінти, за яким настроюється скрипка, полягає у сприйнятті звучання двох сусідніх струн злитно, що звучать «як одна». Порівнюючи стрій скрипки зі струнним темперованим інструментом домрою, Вербицький від-

²⁶ Хоружівка — село в Недригайлівському районі (за новим районуванням входить до укрупненого Роменського району) Сумської області

²⁷ Інформацію зап. В. Гавриленко в с. Вільшана Недригайлівського району (нині укрупнений Роменський) Сумської області від Шевченка Якова Миколайовича 1942 р. н. та Шевченка Василя Гнатовича 1940 р. н.

²⁸ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

значає, що у правильно настроєної скрипки «Струни одна од однієї нижчі на сім ладків»²⁹.

Типовим технічним прийомом у недригайлівській традиції скрипкової гри є використання глісандо, що застосовується, здебільшого, на першій струні. Особливо часто глісандо використовував скрипаль Андрій Бузов, який грав у гурті з гармоністом і бубністом. У такому разі цей прийом, вочевидь, був спрямований на «прорізання» скрипкою досить щільного й гучного звуку гармошки. Однак глісандо часто використовується навіть у сольній грі. Прийом вібрато, що у місцевій традиції позначають дієсловом «дрожить», також часто вживаний у недригайлівському скрипковому виконавстві. Вагома роль відводиться смичку. За словами Анатолія Вербицького, «Скрипка без смичка є як віз без дишла»³⁰.

Питання засвоєння традиції скрипкової гри та майстерність скрипалів. Зачепами також і питання міжпоколінної передачі скрипкової традиції. За свідченнями респондентів можна зробити висновок про основоположну роль бажання та особливого слухового чуття у навчанні гри на інструменті. Так, скрипаль з села Пушкарщина Яків Волошин виміняв собі скрипку на батькову дугу для запрягання коней, адже дуже хотів грати. Донька скрипала згадує це так: «Я не знаю, скільки йому років було, може одинадцять, може дванадцять. Що йому хочеться дуже грати. Скрипки ж то немає. А на скрипку йому хотілось. А той дід (який прийшов позичати дугу. — В. Г.) каже, що оддай мені дугу (назовсім. — В. Г.), а я тобі скрипку дам. Якась там у нього була стара. Ну й батько дуже боявся, ну таки оддав»³¹.

Недригайлівський скрипаль Анатолій Вербицький з дитячого віку слухав весільних музик, а потім повертався додому й намагався повторити почуте на скрипці: «Годів сім, вісім (було. — В. Г.). Я ходив туди, де свайби. А грали тіки на скрипки, перва й друга скрипка, і бубон. А я слухав. І мені чьото уже з тих годів, змалечку, захотілось тоже грати

²⁹ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

³⁰ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

³¹ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Капленко Лідії Яківни 1948 р. н. (нар. в селі Пушкарщина Недригайлівського району).

на скрипку»³². Спершу Вербицький переймав «хтору», з тринадцяти років почав грати зі старшим музиком Андрієм Веретільником (Ленем), від якого поступово й переймав місцеві мелодії. «Одну заграли («Молодичку»), він мені зразу сказав: завтра йдем на свайбу. А тоді всі він грав, я підбірав на басах і все. І чув, як він грає, і в мене була охота, желання. Ну і те, що називається талант». «Я в нього переймав на перву. Я хтору, і слухаю, як же він грає, і сам беру тоді. Бо він же грає на перву, а я на хтору. І я з хтори і перейшов на перву»³³.

Усвідомлення того, що гра на скрипці потребує відповідних природних здібностей, недоступність музикування будь-кому та захоплення особливою майстерністю музик навіть відобразилися у легенді, записаній Б. Грінченком у селі Нижня Сироватка поблизу міста Суми. Згідно з легендою, скрипаль обіцяє нечистому душу за те, що той зробить його найкращим музиком у світі. Через рік музика ошукує нечистого і дійсно віддає йому «душу» — відповідну скрипкову деталь [5, с. 41]. Попри те, що на Недригайлівщині було багато музик-скрипалів, гарною грою славився не кожен. За спогадами сучасників, недригайлівський скрипаль Андрій Веретільник (Лень) грав дуже майстерно, а скрипаль, що «хторив» йому — «старий Хома» — досить одноманітно (одну й ту саму втору під різні танці), і був норавливий («Ото як позовуть, а там шось йому не понаравиться — втече, втече і всьо. Кажуть: «Де Хома?» Хоми нема»)³⁴. Однак активний у середині ХХ століття троїстий гурт у складі Лєня, Хоми і Серафима (бубоніст) до сьогодні у Недригайлові називають як найкращий та пригадують навіть місцеву приказку про них: «Лєнь гра, Хома хторе, а Серафим у бубон поре»³⁵.

Серед музик старшого покоління Анатолій Вербицький згадує також скрипалів Івана Карповича

³² Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

³³ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

³⁴ Інформацію зап. В. Гавриленко у селищі Недригайлів Сумської області від Вербицького Анатолія Васильовича 1934 р. н.

³⁵ Інформацію зап. В. Гавриленко у смт Недригайлів Сумської області від Капленко Лідії Яківни 1948 р. н. (нар. в селі Пушкарщина Недригайлівського району).

(«первив») та Володимира Баласа («хторив»). За спогадами, Іван Карпович вирізнявся завзятою грою. На Недригайлівщині як майстерні скрипалі були знані брати Яків («первив») та Григорій («хторив») Волошині (мали прізвисько «Бички») із села Пушкарщина. Сам Анатолій Вербицький ще у 1980 році грав зі скрипалем Іваном Токаренком, який тільки «хторив». Відомий і майстерний скрипаль Яків Качан (Касян), який музикував суто для власного дозвілля і не ходив грати на весілля. Знаними майстерними скрипалями у селі Сакуниха були брати Грицько й Петро Сердюки, Павло Нечипуренко, Олександр Скрипченко. Загалом же скрипалі намагалися дотримуватися гуртової гри не лише з естетичних міркувань: така гра є виразнішою в умовах шумного весілля або *грища*.

Висновки. Як бачимо, у середині — третій чверті ХХ століття на Недригайлівщині скрипкова традиція була життєздатною. Скрипка лишалася основним інструментом у гуртах троїстих музик. Хоча у цей же час досить активно музикують і на гармошці, баяні (так, у самого скрипаля Вербицького на весіллі грав гармоніст). Музики-скрипалі традиційно запрошувалися на весільне святкування, де грали як до танцю, так і для супроводу певних моментів (вирядження молоді та «скринників», «вивезення на сміття» батьків, танцю дружки у понеділок під час «снідання» тощо).

У середині ХХ століття ще побутувало *грище* — форма дозвілля молоді, присвячена, власне, танцю, знайомству та спілкуванню. Танці під скрипку були вагомою частиною гуляння молоді на вулиці — *веснянки*. На цей час репертуар народних скрипалів включав як давні українські танці, так і напливові твори. Спостерігається активне включення гармошки чи баяну у склад троїстих музик. Так, покоління

скрипалів, що почали музикувати у першій половині ХХ століття, тяжіли до лаконічного традиційного складу троїстих музик (дві скрипки й бубон). Натомість скрипалі другої половини — третьої чверті ХХ грали як у традиційному складі, так і з гармошкою, баяном, балалайкою. Загалом народне скрипкове музикування на Недригайлівщині презентувало тяглість традиції аж до 1980-х років. На сьогоднішній день у давніх формах (гра на весіллі, грищі, веснянці тощо) скрипкове музикування не побутує.

1. *Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.* Упоряд. О. Пірко, О. Гуржій; редкол. П. Сохань та ін. Київ: Наукова думка, 1991. 222 с.
2. Арандаренко Н. *Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году. Часть II.* Полтава, 1849. 191 с.
3. Сумцов М. *Слобожане. Исторично-этнографична розвідка.* Харків: Союз, 1918. 238 с.
4. Быт малорусскаго крестьянина (преимущественно в Полтавской губернии). *Этнографический сборник. Выпуск III.* Санкт-Петербург, 1858. С. 19—46.
5. Гринченко Б. *Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях.* Выпуск 1. Чернигов, 1895. 308 с.

REFERENCES

- Pirko, O., & Hurzhii, O. (1991). *Description of the Kharkiv governorate of the end of the XVIII century.* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Arandarenko, N. (1849). *Notes about the Poltava province, compiled in 1846 (Part II).* Lviv [in Russian].
- Sumtsov, M. (1918). *Residents of the Slobozhanshchyna.* Kharkiv: Soyuz [in Ukrainian].
- (1858). *Life of a Ukrainian peasant (mainly in the Poltava province).* *Ethnographic digest* (Issue 3, pp. 19—46). St. Petersburg [in Russian].
- Hrinchenko, B. (1895). *Ethnographic materials collected in Chernigov province and neighboring provinces* (Issue 1). Chernihiv [in Ukrainian].